

CREATIVITATE ȘI FIDELITATE ÎN TRADUCERE

Nina ZGARDAN

Abstract

Starting from E. Coseriu's postulate according to which translation is a particular type of language activity, the author of this article makes a comparative analysis of an LD literary text (in French) and an LA one (in Romanian). The purpose is to ascertain, on the one hand, the relationship between **translation** and **language**, and the one between **language** and **quality** (of translation), on the other hand.

1. Introducere

Prezentând bazele și principiile esențiale ale unei teorii realiste a traducerii, teorie care ar trebui să constituie fundamentul unei lingvistici a traducerii, E. Coșeriu subliniază că traducătorii ca subiecți ai traducerii diferă de subiecții-vorbitori în cazul limbajului și a lingvisticii în general. Dacă ultimii aplică și urmează niște principii intuitive în activitatea lor de vorbire și de înțelegere a vorbirii, apoi traducătorii mai folosesc și principii bazate pe cunoștințe ce depășesc cadrul intuiției. Traducătorul trebuie să înțeleagă, în primul rând, bine textul și, în al doilea rând, să cunoască echivalențele uzuale și adecvate în limba-țintă. Problema e că nici aceasta nu este îndeajuns în activitatea de traducere, deoarece echivalențele pot fi inoperante într-un text sau altul. În asemenea situații, este necesară creativitatea traducătorului. Acesta își va asuma desigur responsabilitatea pentru creațiile sale care trebuie să fie în deplină concordanță cu exigența textului original [1, p.20].

2. Traducerea – tip special de comunicare

E. Coșeriu are o atitudine critică atât față de specialiștii care consideră că, din cauza diversității semantice și conotative a limbilor, traducerea exactă este imposibilă, cât și față de cei care cred că tot ce se spune într-o limbă poate fi spus și în alta, grație universalității semnificațiilor și a gândirii lingvistice. Savantul afirmă că toți acești specialiști, deși parțial au dreptate, greșesc atât în privința statutului adevărat și a naturii traducerii, cât și în privința raportului «traducere – limbă». Însă greșeala lor fundamentală constă în faptul că ei plasează traducerea la nivelul limbilor și cred, prin urmare, că a traduce înseamnă doar a transpune semnificațiile dintr-o limbă în semnificațiile altei limbi. Or, limbile nu se traduc, ele nu sunt *obiectul* traducerii, ci *instrumentul* acesteia. Adevăratul *obiect* al traducerii este discursul sau textul, iar ceea ce se transpune nu este conținutul limbilor, ci conținutul textului.

Un punct de vedere asemănător îl găsim și la alți specialiști. L. S. Barhudarov, de exemplu, menționează că diferențele semantice între limbi nu constituie o barieră în traducere dat fiind faptul că ea (traducerea) nu are de a face cu limbi ca sisteme abstracte, ci cu texte în cadrul cărora există multiple relații de interdependență a mijloacelor lingvistice prin care se transmite informația semantică. Condiția *sine qua non* a traducerii este echivalența semantică a textului original cu cea a textului-țintă care este garantată nu de cuvinte luate separat, și nici de propoziții, ci de textul integral [3, p.17]. Cu alte cuvinte, traducerea se face, desigur, cu ajutorul limbilor, dar traducem totuși discursuri sau texte, acestea fiind unități de comunicare. Prin urmare, traducerea este, așa cum postulează E. Coșeriu, «un type particulier de l'activité de

parler: c'est parler au moyen d'une autre langue avec un contenu donné d'avance» [1, p.22]. A traduce, explică mai departe E. Coșeriu, înseamnă a produce cu mijloacele unei limbi date un discurs cu un conținut deja existent în alt discurs produs anterior într-o altă limbă. Altfel spus, a traduce înseamnă a transfera un conținut textual de la o limbă-sursă la o limbă-țintă. Condiția indispensabilă a acestui transfer este, după cum am mai spus, echivalența conținutului în limba-țintă cu conținutul în limba-sursă. Însă această echivalență de conținut nu poate fi absolută, în primul rând, din cauza diferenței de structurare semantică a limbilor. În al doilea rând, din cauza pierderilor rezultate din inevitabilele transformări interlingvistice în căutarea echivalențelor adecvate de expresie. Și, fiindcă traducerea constituie un tip special de comunicare, aceste echivalențe de expresie trebuie tratate nu la nivel de limbă, ci la nivel de discurs, cu toate implicațiile acestuia.

3. Creativitate în expresie și fidelitate în conținut

Spuneam la începutul acestei comunicări că E. Coșeriu își propunea elaborarea unei teorii noi și realiste a traducerii care să stea la baza unei lingvistici a traducerii, aceasta fiind văzută în trei ipostaze – teoretică, generală și descriptivă. Raportul «traducere – lingvistică» atrage atenția specialiștilor și este abordat sub diferite aspecte. Unii fundamentează teoria traducerii prin principiile de bază ale lingvisticii. Alții caută să demonstreze în ce mod se răsfrânge problematica lingvisticii asupra traducerii. Cei din a treia categorie folosesc textele traduse pentru studierea funcționalității formelor lingvistice în situațiile de comunicare specifică, cum este traducerea. Acest ultim aspect ne interesează și pe noi, căci credem, după V. Gak, că prin analiza comparativă a textului original și cel al traducerii se poate ajunge la o argumentare științifică obiectivă a multor aspecte ale traducerii. Analiza comparativă permite stabilirea echivalențelor, dar și a legităților interlingvistice care, pe de o parte, îmbogățesc teoria traducerii, iar, pe de altă parte, îl ajută pe traducător în alegerea formelor morfosintactice corespunzătoare. În plus, confruntarea originalului cu traducerea îi permite să sesizeze în ce măsură sunt justificate modificările [2, p.16-17]. Transformările în vederea stabilirii echivalențelor interlingvistice, care ar reda cu maximă exactitate conținutul în limba-țintă, pot fi efectuate la nivel de cuvânt, îmbinare de cuvinte, propoziție, frază, unitate sintactică complexă (transfrastică) și text – unitatea maximală a discursului.

Se știe că traducătorul nu întâmpină dificultăți în transmiterea informației semantice în cazul în care denotația semnului lingvistic din limba-sursă coincide cu denotația din limba-țintă. De exemplu: «Et je lui tendis la main»

«Și eu i-am întins mâna» [4].

Dificultățile apar cu adevărat atunci când volumul conținutistic (semantismul) al expresiei lingvistice din limba-sursă nu coincide totalmente cu cel din limba-țintă și *vice versa*. Sau în cazul în care lexemul din limba-sursă nu are echivalent în limba-țintă. De exemplu, accepțiunile verbului *enfourcher* au în limba română corespondențele: *a lua în furcă (rar)*, *a încăleca*, *a se sui (călare) pe un cal*, *a se așeza pe ceva ca pe cal*, *a urca pe o bicicletă*. Însă în limba română *a încăleca* mai are la reflexiv și sensul *a se suprapune*, pentru care limba franceză are deja un alt verb *chevaucher*, acesta având și sensul de *a călări*, *a merge călare*. Este vorba de un tip de intersectare semantică parțială a două lexeme din două limbi diferite. Iar cuvântul *monture*, de exemplu, care semnifică *bête sur laquelle on monte pour se faire transporter* nu are echivalent în limba română. Cum e și firesc, în asemenea cazuri, în dicționar găsim descrierea noțiunii – *animal de încălecat*. Cunoscând aceste lucruri și ținând cont de factorii extralingvistici, putem transpune conținutul propoziției «[...] il se préparait à **enfourcher sa monture**» în felul următor: «[...] el se grăbea **să-și încălece calul**». Traducătorul însă propune: «el **se pregătea să sară în șa**». Credem că

această transformare de structură și această înlocuire de lexeme – **să sară în șa** – nu sunt tocmai justificate. În primul rând, verbul *enfourcher* are corespondență de formă și de conținut în limba română – *a încăleca*. În al doilea rând, «animalul de încălecat» (*monture*), după cum se știe din textul nuvelei, era un cal (nu *măgar* sau altceva). În asemenea cazuri putem aplica procedeul mot-à-mot «*enfourcher sa monture - a încăleca calul său*», căci transmite în textul-țintă exact aceeași încărcătură semantică pe care o are unitatea lingvistică din textul-sursă. Se pare că prin alegerea făcută – **să sară în șa** – traducătorul a dorit să exprime graba călăuzei de a ajunge la postul de lăncieri ca să-l denunțe pe Hosé pentru cele două sute de ducați promise de autorități. În acest scop s-ar fi putut substitui *se pregătea* prin *se grăbea* așa cum se procedează adeseori în activitatea de traducere. Pentru comparație:

1. Il se préparait à enfourcher sa monture.

2. El se pregătea **să sară în șa**.

3. El se grăbea **să-și încalece calul**.

Prin varianta (3) se lichidează cacofonia din (2) *să sa*.

Lipsa de echivalențe lexicale creează desigur impedimente, însă acestea sunt și mai greu de stăpânit în cazul locuțiunilor și al construcțiilor frazeologice. Să examinăm locuțiunile din acest context:

Tout à Pheure il m'a suivi dans l'curie et m'a dit: «Tu **as Pair de** me connaître, si tu dis à ce bon monsieur qui je suis, je te fais **sauter la cervelle**».

Adineaori m-a urmat în grajd și mi-a zis: «**Pari a mă cunoaște**, dacă-i spui acestui domn cumsecade cine sunt **îți zbor creierii**».

În acest context există trei locuțiuni: 1. *tout à l'heure*. 2. *avoir l'air de*. 3. *sauter la cervelle*. Dacă pentru *tout à l'heure* și *sauter la cervelle* au fost găsite echivalențele de sens și de formă adecvate în limba română, apoi pentru «*avoir l'air de*» s-a propus o construcție eronată, după părerea noastră. Cu sensul de «parcă» (*parcă m-ai cunoaște*) se folosește reflexivul impersonal «se pare» care se construiește cu un verb precedat de conjuncția «că». De aceea credem că utilizarea construcției «Se pare că mă cunoști» (var.: *parcă m-ai cunoaște*) ca instrument de modalizare ar ajusta mai corect expresia lingvistică la acea «unité de sens», și anume, suspiciunea personajului, care trebuia transpusă în limba-țintă.

Dar și mai problematică este traducerea unităților frazeologice parțial predicative care, actualizate, exprimă o idee închisă. Să ilustrăm prin următorul exemplu:

«Quand je fus près de la porte, je lui dis en bon allemand: «Le moyen infaillible d'empêcher ton poêle de fumer, c'est de n'y pas faire de feu». **Et j'ai pris mes jambes à cou**.

Când eram de acum la ușă, i-am spus într-o nemțească curată: «Dacă vrei un leac, mai bun decât toate celelalte ca să nu-ți afume soba nu face focul într-însa». **Și am rupt-o de fugă** (corect: **la fugă**). »

Frazeologismul *prendre les jambes à son cou* (sin.: *montrer les talons, jouer des jambes*) are următoarele corespondențe în limba română: *a o lua la picior, a-și lua picioarele pe umeri (la spinare), a o lua la fugă, a o rupe la fugă*. Alegerea traducătorului **a o rupe de fugă** pare acceptabilă formal. Dacă ținem însă cont de context (țiganca nu se află într-o situație de pericol care ar fi pus-o pe fugă, ci pur și simplu ea mințise încă o țărancă naivă și se grăbea să se facă nevăzută) expresia nu redă întocmai situația reală. Expresia *a spăla (sau a șterge) putina* sau *a o șterge* ar fi mai adecvată pentru transpunerea unității de sens «graba». Var.: **și am spălat putina; și am șters-o**.

În cazul frazeologismelor parțial predicative și actualizate în text, ca în exemplul analizat mai sus, ori al celor cu structura închisă (de ex.: *il y a anguille sous roche*), traducătorul se confruntă cu două probleme, ca și la traducerea metaforei, de altfel [6, p. 133] – interpretarea (înțelegerea) sensului din textul original și traducerea. Este vorba de o dublă operație cognitivă și dificultățile

nu țin atât de traducere, cât de interpretare, de cunoașterea textului și a factorilor extralingvistici care dictează adesea și semanticul, și lingvisticul, afirmă D. Jamet, de exemplu.

În pofida recomandărilor de a se evita «mot-à-mot»-ul, ca fiind un procedeu care pune în evidență nu conținutul, ci forma, el poate totuși fi folosit chiar și la transmiterea în textul-țintă a unei informații nuanțate stilistic. Situația de comunicare, statutul social al locuitorilor, nivelul lor de cultură, spațiul cultural determină alegerea unităților lingvistice, acestea având, în dependență de finalități, funcții pur referențiale sau conotative. Transferul de conotație provoacă dificultăți serioase în căutarea echivalențelor. Uneori însă în limba-țintă există echivalențe conotative directe. Să analizăm propoziția:

«Il **dévorait** comme un loup affamé».

P. Merimeé folosește verbul *dévorer* cu sens ironic când îl descrie pe José care nu mâncase de ceva timp. Verbul face parte din registrul formal și la propriu se folosește vorbind de fiare, de felul lor de a sfâșia și de a înghiți prada. Obligația traducătorului era să transfere această ironie în textul-țintă, lucru ușor de realizat în cazul de față, căci în limba română există corespondențe directe atât denotative, cât și pragmatice. «**Devora** ca un lup înfometat». Traducătorul însă recurge la forme din alt registru și anume, din cel familiar și propune: «**Înfuleca** ca un lup răzbit de foame». Această diferență de niveluri creează confuzie. După felul cum este construită comparația în limba română înțelegem că José *înfuleca* așa cum *înfulecă* un lup înfometat, în loc de José *devora* așa cum *devorează* un lup înfometat. Această discordanță ar fi fost evitată, dacă traducătorul nu ar fi folosit în textul-țintă un echivalent din alt registru. Nu se poate spune că lupul înfulecă, el devorează.

În activitatea lor, traducătorii, întru ameliorarea traducerii, recurg adeseori la transformări de structură care sunt în același timp și instrumente de retușare a originalului [5]. Aceste procedee au menirea să facă cât mai «stilizat» și mai lizibil textul-țintă respectându-se totodată obligația de fidelitate *vis-à-vis* de conținutul din textul original. Însă acest procedeu necesită, atenționează F. Houbrat, «une certaine habitude dans le maniement des textes et un certain recul par rapport aux documents traduits [5, p.35-36]. În caz contrar, efectul poate fi cu totul altul cum s-a întâmplat în cazul acesta, de exemplu:

1. «Trois plats ainsi épicés nous obligèrent de recourir souvent à une outre de vin de Montilla qui se trouva délicieux».

2. «Toate cele trei feluri, ținând astfel de mâncărurile picante, ne-au silit să recurgem des la un burduf cu vin de Montilia care s-a dovedit a fi strașnic bun».

Precizarea «toate cele trei feluri» făcută în textul-țintă este, din punctul nostru de vedere, superfluă, fiindcă din fraza precedentă se știa deja că, la cină, călătorilor li s-a propus trei feluri de mâncare cu și din ardei. Această informație anihilează complet intervenția explicativă a traducătorului «ținând astfel de mâncărurile picante» care încarcă fraza cu elemente nejustificate și îl lipsește pe cititor de ceea ce numește F. Houbrat «une lecture confortable». Neavenită semantic ni se pare și substituirea verbului *obliger* prin *a sili*, ultimul având în limba română conotația «prin forță». Credem că structura *ne-au silit să* putea fi înlocuită prin factitivul *ne-au făcut să*. Se cere o remarcă și în privința lexemului *délicieux*. Acesta exprimă în limbă-sursă ideea de superlativ care este transpusă în limba-țintă prin *strașnic bun* (corect: *strașnic de bun*). Deși informația semantică este transferată, ea nu are un suport rațional ca expresie. Adjectivul «*délicieux*» are corespondență semantică, ba chiar și grafică, parțial, în limba română ceea ce constituie o premisă a transpunerii exacte a informației fără pierderi sau eventual, adăugări semantice: *vin délicieux* = *vin delicios*. Această echivalență interlingvistică mai are ca suport un factor extralingvistic; naratorul este o persoană cultivată, erudită și limbajul său este îngrijit. Expresia *strașnic de bun* face parte totuși din registrul familiar. Astfel de cazuri de nerespectare a

registrului de limbă din textul-sursă în textul-țintă diminuează acea armonie care trebuie să existe între original și traducere. Bazându-ne pe cele expuse, am putea remodela altfel textul traducerii, făcându-l mai puțin încărcat și deci (mai) lisibil. Să comparăm:

1. Pipărate fiind, aceste bucate ne făcură să recurgem mereu la un burduf cu vin de Montilia care se dovedi a fi delicios.

2. Toate cele trei feluri, ținând astfel de mâncărurile picante, ne-au silit să recurgem des la un burduf cu vin de Montilia care s-a dovedit a fi strașnic bun.

Pentru transferul de informație semantică în primul caz s-a recurs la: o omitere, o substituție lexicală și una de structură. În cel de al doilea caz – două substituții, o reformulare și o adăugare care nu s-au dovedit a fi niște «aditivi» de ameliorare a calității de expresie, din păcate.

Am arătat mai sus că se pot opera și omiteri în structura frazei, dacă unitățile lingvistice exprimă ceea ce a fost deja exprimat anterior în text. Este un procedeu util prin care, pe de o parte, se retușează originalul, căci, după cum afirmă F. Houbrat, nu toate textele supuse traducerii sunt infaibile, iar pe de altă parte, dă eleganță textului în limba-țintă. Însă adesea se întâmplă că omiterea duce la pierderi semantice nejustificate, ca în cazul acesta, de exemplu:

«Figurez-vous, monsieur, qu'entré dans la salle je trouve d'abord trois cents femmes en chemise [...]. D'un côté, il y en avait une **les quatre fers en l'air**, couverte de sang, **avec un X sur la figure qu'on venait** de lui marquer en deux coups de couteau».

«Închipuiți-vă, domnule, că intrând în sală dau mai întâi peste trei sute de femei în cămașă [...]. Mai la o parte era una, **cu gaibele-n sus**, plină de sânge, cu fața crestată de două lovituri de cuțit».

În textul traducerii lipsește segmentul *avec un X sur la figure* care specifică în ce mod era crestată fața femeii. Carmen o amenințase pe aceasta că-i va face fața ca o tablă de dame (cu carouri albe și roșii după tradiția spaniolă). Însă José vedea în semnul de pe față crucea sfântului Andrei, simbol al suferinței. De aceea ni se pare plauzibil transferul acestei informații în textul-țintă exprimând-o în felul următor:

«Mai la o parte era una **întinsă pe spate** plină de sânge, cu fața **crestată în formă de X** prin două **lovituri proaspete** de cuțit». Cât privește metafora uzată *les quatre fers en l'air*, apoi, ea are corespondență în limba română și semnifică *pe spate* (a cădea, a fi culcat, întins pe spate) și nu *cu gaibele-n sus*, care are o altă conotație.

În activitatea de traducere adicțiunile sunt adesea indispensabile și mânuite cu dibăcie, îl ajută pe cititor să asimileze mai bine informația, ca în cazul acesta, de exemplu:

«Je faisais une chaîne avec du fil de laiton, pour tenir mon **épinglette**»;

«Făceam un lanț dintr-o sârmă de aramă ca să-mi leg **acul de desfundat pușca**».

La acest procedeu se recurge atunci când un sem din structura sememului nu este exprimat formal în limba-țintă. Precizarea «de desfundat pușca» era necesară în primul rând, pentru a lichida ambiguitățile ce ar fi apărut mai târziu în textul-țintă, și, în al doilea rând, pentru a înțelege jocul de cuvinte la care recurge Carmen pentru a-l ironiza pe José. Să vedem textul:

«- Compère, me dit-elle à la façon andalouse, veux-tu me donner ta chaîne pour tenir les clés de mon coffre-fort?

- C'est pour attacher mon **épinglette**, lui répondis-je.

- Ton **épinglette**! s'écria-t-elle en riant. Ah! Monsieur fait de la dentelle, puisqu'il a besoin d'épingles. »

«- Cumetre, – mi-a zis ea după cum obișnuiesc andaluzii, – vrei să-mi dai lanțul ăsta, să-mi prind de el cheile de la casa de bani?

- Îmi trebuie ca să-mi leg **acul** – i-am răspuns.

- **Acul!** – a strigat ea răzând. Aha! Domnul face horboțică dacă are nevoie de ace!»

4. Concluzii

În analiza pe care am prezentat-o, interesul nostru s-a axat pe problema «conținut – expresie» în traducere, pe tehnicile folosite de traducător la transpunerea informației semantice din textul-sursă în textul-țintă, dar și pe modul în care se rezolvă dificultățile de expresie apărute în situații concrete.

Traducătorul nuvelei «Carmen», după cum s-a văzut și din această comunicare, folosește diferite tehnici de transfer al conținutului din textul-sursă în textul-țintă: echivalențe obținute prin traducere *mot-à-mot*, prin substituții lexicale, prin transformări structurale, adică prin omiteri, adăugări, substituiri, segmentări și permutări.

Analiza comparativă a textului-țintă cu textul-sursă ne-a permis să ne formăm un punct de vedere propriu referitor la calitatea traducerii. Dacă e să vorbim în linii generale, traducerea în limba română dă impresia că traducătorul uneori nu a ținut cont de textul global, de factorii extralingvistici și nu a sesizat intențiile autorului, fapt ce a dus la denaturări de sens (pierderi și adăugări) atât la nivel referențial, cât și la nivel pragmatic. Există superfluități nejustificate. Or, pentru «une meilleure lecture» compresiunile sunt unicele indicate în anumite situații. Se confundă adesea registrele de limbă în textul traducerii ceea ce cauzează disconfort în sesizarea subtilităților stilistice. Acestea fiind spuse, am vrea să revenim la E. Coșeriu care afirmă că «traducătorul trebuie să fie un tehnician scrupulos și un artist ingenios.» La formarea și educarea traducătorului ideal trebuie să-și dea obolul și lingvistica traducerii.

NOTE ȘI REFERINȚE

1. Coșeriu E. *Portée et limites de la traduction* // Parallèles, n° 19 (1997). Cahier de l'École de Traduction et d'Interprétation. Université de Genève, p. 19-34.
2. Гак В. *Сопоставительное исследования и переводческий анализ* // Тетради переводчика, № 16. Международные отношения. Москва. 1979, с. 13-21.
3. Бархударов Л. С. *Язык и перевод*. Международные отношения. Москва, 1975, 239 с.
4. Pentru exemplificare folosim originalul și traducerea în limba română a nuvelei «Carmen» de P. Merimeé. Traducerea este efectuată și editată la Chișinău. Traducător Matei Nicolaev.
5. Houbart F. *Savoir réorganiser le texte source* // Traduire. Lettres et terminologie n° 180, 199, p. 33-38. Houbart grupează transformările de structură – permutările, substituirile, omiterile, adăugările, segmentările ca procedee de reorganizare a textului sub denumirea de «étoffement»
6. Jamet D. *Traduire la métaphore: ébauche de méthode* // Traductologie, linguistique et traduction. Artois Presses Universitaires. 2003, p. 128-143.